

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗА КОРУПЦІЙНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Корупція є однією з найбільш деструктивних соціально-правових явищ сучасності, що підриває засади демократичного врядування та верховенства права. В Україні протидія корупції набуває особливого стратегічного значення в контексті євроінтеграційного курсу держави та виконання Угоди про асоціацію з ЄС. Традиційна концепція особистої відповідальності фізичної особи виявляється недостатньою для реагування на системну корупцію у бізнес-середовищі, що зумовлює необхідність запровадження механізму відповідальності юридичних осіб як умови виконання міжнародних зобов'язань України.

Метою доповіді є комплексний аналіз правового механізму відповідальності юридичних осіб за корупційні правопорушення в Україні, виявлення прогалин законодавства та окреслення напрямів його вдосконалення. Предметом дослідження є норми Закону України «Про запобігання корупції» № 1700-VII, відповідні положення КК України, а також міжнародно-правові акти у досліджуваній сфері.

Правову основу відповідальності юридичних осіб за корупційні правопорушення формує система нормативно-правових актів різного рівня. Центральне місце посідає Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII (далі - Закон № 1700-VII), ст. 59 якого закріпила механізм заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб [4]. Цей механізм запроваджено Законом № 314-VII від 23 травня 2013 року, яким КК України доповнено розділом XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» [8].

На міжнародному рівні нормативну основу становлять: Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією 1999 року (ETS № 173), ратифікована Україною у 2006 році [7]; Конвенція ООН проти корупції 2003 року (UNCAC) [5]; Конвенція ОЕСР 1997 року про боротьбу з підкупом іноземних посадових осіб [1]. Стаття 18 Кримінальної конвенції та статті 26, 45

UNCAC зобов'язують держави забезпечити відповідальність юридичних осіб за корупційні злочини, вчинені на їхню користь керівними особами [7; 5].

Аналіз ст. 96-3 КК України дає змогу виокремити три самостійні підстави притягнення юридичної особи до відповідальності: 1) вчинення уповноваженою особою від її імені злочинів, передбачених ст. 209 та 306 КК України; 2) незабезпечення вжиття заходів щодо запобігання корупції особою, відповідальною за діяльність юридичної особи; 3) вчинення уповноваженою особою в інтересах юридичної особи корупційних злочинів [8]. Уповноваженою визнається будь-яка фізична особа, яка відповідно до закону, установчих документів або договору має право діяти від імені юридичної особи, - що охоплює як формальних керівників, так і фактичних контролерів бізнесу.

У доктрині дискутується питання акцесорності: чи є відповідальність юридичної особи похідною від кримінальної відповідальності фізичної особи? В. О. Навроцький стверджує, що в Україні обрано модель акцесорності [10], тоді як Ю. В. Баулін вказує, що це суттєво обмежує ефективність механізму: у разі смерті виконавця або неможливості його встановлення юридична особа уникає відповідальності [3].

Відповідно до ст. 96-6 КК України, до юридичних осіб можуть бути застосовані: штраф (від трьох тисяч до ста п'ятдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян); конфіскація майна; ліквідація [8]. Критично важливою прогалиною є відсутність таких ефективних інструментів, як: тимчасова заборона участі в публічних закупівлях, корпоративна пробація під наглядом незалежного спостерігача, а

також дискваліфікація від отримання ліцензій. Зазначені інструменти широко застосовуються у практиці США (DPA/NPA), Великої Британії та Франції (Convention Judiciaire d'Intérêt Public).

Аналіз судової практики свідчить про вкрай низький рівень застосування досліджуваного механізму. За даними НАЗК, кількість справ, у яких до юридичних осіб фактично застосовано заходи кримінально-правового характеру, залишається мізерною порівняно із загальною кількістю корупційних справ [11], що свідчить як про недосконалість нормативного регулювання, так і про правозастосовні проблеми.

Паралельно із репресивним механізмом відповідальності, чинне законодавство формує систему превентивних антикорупційних заходів. Відповідно до ст. 62 Закону № 1700-VII, юридичні особи - учасники публічних закупівель зобов'язані вжити антикорупційних заходів у порядку, встановленому НАЗК [4]. Агентство затвердило Методологію оцінювання корупційних ризиків та Антикорупційну програму для юридичних осіб. Наявність ефективної системи комплаєнсу може враховуватись як обставина, що пом'якшує відповідальність, - підхід, що відповідає принципу «compliance defence» § 7 Закону Великої Британії про хабарництво 2010 року та ст. L.17-8-2 Французького кримінального кодексу [2].

Ефективна система антикорупційного комплаєнсу включає: оцінку корупційних ризиків; кодекс етики; навчання персоналу; канали повідомлення про порушення (whistleblowing); належну перевірку контрагентів (due diligence); внутрішній і зовнішній аудит [9]. Запровадження таких стандартів є водночас юридичним обов'язком і чинником підвищення інвестиційної привабливості бізнесу в умовах євроінтеграції.

У зарубіжному праві виокремлюють дві основні моделі відповідальності юридичних осіб: кримінальну та квазікримінальну. Кримінальна модель запроваджена у США, Великій Британії, Канаді та Австралії і ґрунтується на доктрині «respondeat superior» або «identification theory», за якою умисел керівних посадових осіб ототожнюється з умислом корпорації [2].

Квазікримінальну модель - близьку до вітчизняної - обрали Франція, Нідерланди та Бельгія: юридична особа не може бути притягнута до кримінальної відповідальності у класичному розумінні, проте до неї застосовуються суворі санкції [12].

Передовою практикою вважаються американські угоди про відстрочення кримінального переслідування (DPA) та невисунення обвинувачення (NPA), які дозволяють досягти угоди без судового розгляду в обмін на визнання фактів правопорушення, виплату штрафу та запровадження реформ комплаєнсу під незалежним моніторингом. Запозичення цього інституту є одним із пріоритетних напрямів реформування антикорупційного законодавства України [6].

Комплексний аналіз вітчизняного законодавства та правозастосовної практики дозволяє ідентифікувати такі ключові проблеми у досліджуваній сфері:

Акцесорність відповідальності юридичної особи щодо відповідальності фізичної особи унеможлиблює притягнення корпорації до відповідальності у разі, якщо конкретний виконавець не встановлений, помер або визнаний недієздатним, що суперечить стандартам UNCAC та рекомендаціям GRECO [5; 1].

Вузький перелік заходів кримінально-правового характеру не дозволяє індивідуалізувати реакцію держави відповідно до тяжкості правопорушення та ступеня інституційної залученості юридичної особи у корупційну схему. Практика ЄС рекомендує застосовувати диференційований підхід із широким спектром санкцій [2].

Відсутність законодавчо закріпленого «комплаєнс-захисту» - механізму, за якого наявність ефективної антикорупційної програми слугує підставою для пом'якшення або звільнення від відповідальності - знижує мотивацію бізнесу до добровільного запровадження заходів комплаєнсу [9].

Інституційна слабкість НАЗК та органів прокуратури, що спеціалізуються на корупційних справах, призводить до вкрай низьких показників застосування досліджуваного механізму на практиці [11].

Перспективним напрямом реформування є запровадження угод про відстрочення переслідування (DPA) в українське право, що дозволить підвищити ефективність антикорупційного механізму та відповідатиме досвіду провідних демократичних держав. Цю ідею підтримує низка провідних вітчизняних правознавців, зокрема О. М. Костенко та В. І. Тютюгін [6].

Запровадження механізму відповідальності юридичних осіб за корупційні правопорушення є стратегічно важливим кроком антикорупційної реформи України, що відповідає міжнародно-правовим зобов'язанням держави та вимогам євроінтеграційного процесу. Гібридна квазікримінальна модель, обрана вітчизняним законодавцем, хоча й поступається повноцінній кримінальній відповідальності юридичних осіб, є прийнятним компромісом з огляду на конституційні традиції та доктрини вітчизняного кримінального права. Разом із тим чинне законодавство потребує вдосконалення у трьох стратегічних напрямках.

Перший - деакцесоризація відповідальності: запровадження можливості притягнення юридичної особи незалежно від встановлення конкретної винної фізичної особи, якщо доведено, що правопорушення вчинено в її інтересах внаслідок системних недоліків корпоративного управління. Цей підхід відповідає стандартам UNCAC та Кримінальній конвенції Ради Європи.

Другий - розширення арсеналу санкцій шляхом доповнення переліку заходів тимчасовою забороною публічних закупівель, корпоративним моніторингом під незалежним наглядом та публічним повідомленням про правопорушення. Ці інструменти є дієвішим стримувальним чинником, ніж штрафи у відносно невеликих розмірах.

Третій - законодавче закріплення «комплаєнс-захисту»: визнання наявності ефективної антикорупційної програми підставою для пом'якшення

санкції або звільнення від відповідальності за окремі категорії правопорушень. Це перетворить корпоративний сектор з об'єкта антикорупційного тиску на активного суб'єкта запобігання корупції.

Реалізація цих напрямів у комплексі зі зміцненням інституційної спроможності НАЗК, Вищого антикорупційного суду та Спеціалізованої антикорупційної прокуратури дозволить сформувати в Україні дієву систему корпоративної антикорупційної відповідальності, що відповідатиме найкращим світовим стандартам. Відповідальність юридичних осіб - це не лише механізм покарання, а насамперед інструмент формування нової корпоративної культури, що базується на принципах доброчесності, прозорості та підзвітності. Без реальної відповідальності бізнесу антикорупційна реформа в Україні залишатиметься неповною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. OECD Convention on Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions. OECD, 1997. URL: <https://www.oecd.org/corruption/oecdantibriberyconvention.htm> (date of access: 10.04.2025).
2. Zerbes I. Corporate Criminal Liability in European Law: Developments and Perspectives. *European Criminal Law Review*. 2020. Vol. 10. № 3. P. 253–285.
3. Баулін Ю. В. Проблеми відповідальності юридичних осіб в Україні: порівняльно-правовий аспект. *Право України*. 2019. № 8. С. 38–52.
4. Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>
5. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції: прийнята Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 58/4 від 31 жовтня 2003 р. Ратифікована Законом України від 18 жовтня 2006 р. № 251-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16

6. Костенко О. М., Тютюгін В. І. Угоди про відстрочення кримінального переслідування юридичних осіб: зарубіжний досвід та перспективи для України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 1(17). С. 72–89.
7. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією: підписана 27 січня 1999 р. ETS № 173. Ратифікована Законом України від 18 жовтня 2006 р. № 252-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101
8. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III (зі змін. та доп.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
9. Мельниченко О. А. Антикорупційний комплаєнс у діяльності юридичних осіб: теоретико-правові засади. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 84–91.
10. Навроцький В. О. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: теоретичні та практичні аспекти. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2018. Вип. 67. С. 215–224.
11. Національна доповідь щодо реалізації засад антикорупційної політики у 2023 році / Національне агентство з питань запобігання корупції. Київ : НАЗК, 2024. 148 с. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/documents>
12. Хавронюк М. І. *Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації*. Київ : Юрисконсульт, 2006. 1048 с.
13. Чудик Н., Антоник Є. Інститут викривачів як забезпечення протидії корупції в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 4. С. 95-100